

APŽVALGOS. PUBLIKACIJOS. RECENZIJOS

APIE SEMANTIKOS RIBAS

Reikšmės problema šiandien – vienas labiausiai diskutuojamų lingvistinėje ir loginėje-filosofinėje literatūroje klausimų. Dabar labai plačiai svarstoma formalų kalbos modelių sukūrimo, reikšmės formalizavimo galimybė. „Formalistiškai“ nusiteikę lingvistai pavyzdžiai žiūri į dirbtines kalbas ir natūraliose kalbose mėgina įžiūrėti įvairių jos aspektų modeliavimo prielaidas. Logikai reikšmės problema – tai kalbinių išraiškų prasmingumo, jų semantinės struktūros atskleidimo ir formalios analizės problema, esmingiausių tarpe apimanti kalbinių išraiškų sinonimijos (analitiškumo), polisemijos, vadinamųjų intensionalių kontekstų formalizavimo klausimus. Filosofiniu požiūriu reikšmės problemos analizė plačiau prasme reiškia sąmonės, kalbos ir objektyvios realybės ryšio analizę. Bet vis dėlto – tebūnie tai pažymėta kaip mūsų amžiaus mokslinių teorijų privalumas – šiandien svarbiausia yra konkreti reikšmės analizė, tas „juodas“ lingvistų ir logikų darbas bei jo rezultatai – bet kokių filosofinių apibendrinimų atramos taškas.

Ne paslaptis, kad ilgą laiką lingvistinėse ir loginėse kalbos studijose semantikai buvo skiriamas menkas dėmesys arba jos stačiai nepripažindavo. Orientavimasis vien į sintaksinę kalbos pusę ir tuo pačiu bet kokių semantinių nuorodų atmetimas (nuorodų, reiškiančių pavojingą išėjimą už kalbos sistemos ribų) sunkiai apibrėžiamas, miglotas ekstralingvistines realijas buvo laikomi vienintele teisinga mokslinė pozicija (logikoje ją aiškiausiai reprezentavo ankstyvasis R. Karnapas, struktūrinėje, formalioje lingvistikoje – F. de Sossūras, L. Blumfildas, Č. Fryzas, ankstyvasis N. Chomskis).

Lingvistai, pavyzdžiui, abejojo, ar reikšmė gali būti tyrinėjama taip pat objektyviai ir tiksliai, kaip sintaksė ir fonologija. Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais (logikoje žymiai anksčiau, negu formalioje lingvistikoje) didesniu ar mažesniu mastu buvo įsijamominta, kad toks požiūris į reikšmę nėra efektyvus, ir šiandien mes stebime savotišką semantikos reabilitaciją loginėse bei lingvistinėse kalbos teorijose.

Straipsnio autorius apžvelgia svarbesnes šių dienų semantines natūraliosios kalbos teorijas ir kartu mėgina parodyti, kaip traktuojamas semantikos ir sintaksės tarpusavio santykis formaliose kalbos teorijose.

Taigi, apskritai tariant, ar galima pasakyti, kur baigiasi gramatika, arba, tiksliau, sintaksė, ir kur prasideda semantika? Jei tarsime, kad riba, skirianti, pavyzdžiui, gramatiką nuo fonologijos yra pakankamai aiški, tai ar įmanoma nubrėžti tokią ribą tarp gramatikos ir semantikos? O gal jų diferencijavimas tėra sąlyginio pobūdžio? Kalbant konkrečiai, ar jau tapęs etaloniniu N. Chomskio sakiny *Bespalvės žalios idėjos įnirtingai miega* laikytinas gramatišku, jei ne prasmingu? O jeigu ji: nėra nei vienoks, nei kitoks, tai kuo gi tada skiriasi nuo, sakykime, *Idomios naujos idėjos retai gimsta*? Taigi čia, matyt, kalbama apie kalbinių išraiškų semantinio ir sintaksinio taisyklingumo kriterijų nustatymą. Lingvistų, logikų ir filosofų nuomonės šiuo klausimu labai įvairios. R. Jakobsonas¹, pvz., tokius sakinius,

¹ R. Jakobson, Boas' view of grammatical meaning, „American Anthropologist“, 1959, p. 144.

kaip cituotasis, laiko gramatiškais, bet klaidin-gais (loginiu požiūriu), P. Zifas² mano, kad tokie sakiniai nėra gramatiški, bet jie nėra ir beprasmiai, H. Karis tokius sakinius laiko ne-gramatiškais³, H. Patnemas⁴ juos vadina negra-matiškais, bet jokiū būdu ne klaidingais, vie-nas žymiausių šiuolaikinių logikų ir filosofų V. Kvainas⁵ tokias išraiškas traktuoja kaip tri-vialiai klaidingas predikacijas. N. Chomskis „Sintaksinėse struktūrose“⁶ cituojamą sakinį laikė gramatišku, nes tuo metu galvojo, kad reikšmė yra lingvistinei analizei irelevantiška. Jo požiūris pastaruoju metu smarkai pakito (plg. analogišką, bet laiko atžvilgiu žymiai anks-tesnę logiką ir filosofo R. Karnapo⁷ pažiūrų metamorfozę traktuojant dirbtines kalbas). Mi-nėtą sakinį N. Chomskis dabar laiko grama-tišku, kadangi į jo gramatikos koncepciją jau įeina ir semantinis komponentas: gramatiš-kumo jis nebetapatina su sintaksiniu taisyklin-gumu. Ir jei iš tikrųjų, kaip teigia generatyvinė gramatika, kalbos mokėjimo laipsnis yra pro-porcingas kalbančiojo gebėjimui formuluoti (generuoti) naujus sakinius, kuriuos kiti kalban-tieji supranta taip, kaip ir jis, ir jei generaty-vinės gramatikos tikslas yra paaiškinti tą gebė-jimą, įdomu, kokiū mastu gramatikos žinios pa-deda suprasti (interpretuoti) kalbos sakinius ir koktą to gebėjimo dalį palieka neišaiškintą. Taigi vėl tas pat klausimas: kur baigiasi grama-tika ir kur prasideda semantika?

² P. Ziff, About Ungrammaticalness, „Mind“, 1964.

³ H. Curry, Logical Aspects of Syntac-tic Structure, „Symposia in Applied Mathe-matics“, XII, p. 48.

⁴ H. Putnam, Some Issues in the Theory of Grammar, Symposia in Applied Mathe-matics, XII, p. 48.

⁵ W. Quine, Word and Object, Cambrid-ge, Mass., 1960.

⁶ N. Chomsky, Syntactic Structures, The Hague, 1957.

⁷ R. Carnap, Meaning and Necessity, Chicago, 1947.

Akivaizdu, kad gramatika dažnai vie-nodai struktūriškai aprašo sakinius, kurie skū-riasi savo reikšme (*Šuo įkando žmogui ir Katė įkando žmogui*) ir, priešingai, skirtingai struk-tūriškai aprašo sakinius, kurie turi tą pačią reikšmę (*Šuo įkando žmogui, Žmogus buvo įkas-tas šuns*). Be to, vienodai struktūriškai aprašo-mi sakiniai gali skirtis tuo, kad vienas jų yra daugiaprasmis arba tiesiog beprasmis, o kitas – pilnavertis semantiniu požiūriu (plg. *Bokštas didelis* [1], *Dažai tylūs* [2] *Garvė plati* [3], – pirmasis daugiaprasmis dėl galimų *bokšto* reikšmių, antrasis semantiškai „įtartinas“ o trečiasis ir semantiškai, ir gramatiškai neprie-kaištingas). Ar yra koks nors gramatinis kri-terijus, pagal kurį *Dažai tylūs* skirtume nuo *Dažai nauji*, *Reliatyvumo teorija įmėlyna* – nuo *Dangus mėlynas*, *Bespalvės žalios idėjos įnirtingai miega* – nuo *Idomios naujos idėjos retai gimsta* ir pan.? Pagaliau, regis, nebūti-nas joks apibrėžtas gramatinis ryšys tarp saki-nio ir jo perifrazės (*Kambaryje yra dvi kėdės* ir *Yra bent du daiktai kambaryje*, ir kiekvienas jų yra kėdė). Gal tai ir yra ta riba, kur semantika perima gramatikos funkcijas, interpretuojant naujas kalbines išraiškas. Sintaksės kompeten-cijai, kaip žinia, priklauso sintaksinė sakinio struktūros analizė, sintaksinių santykių nu-statymas tarp įvairių sakinio tipų, sintaksinio neapibrėžtumo nustatymas. Atitinkamai, tur būt, reikalinga semantinė teorija, įgalinanti aprašyti ir paaiškinti, kaip kalbantysis nusta-to įvairias kalbinės išraiškos interpretacijas, jų tarpusavio santykius, jų semantinį netaisyk-lingumą. Taigi jau iš pirmo žvilgsnio aišku, kad semantinės teorijos tikslas – ne žodynų sudarymas, bet sistemingas semantinių apribo-jimų ir santykių nurodymas semantinėje kalbi-nių išraiškų interpretacijoje.

N. Chomskis „Sintaksės teorijos aspek-tuose“⁸ į generatyvinį kalbos modelį įveda se-mantinį komponentą, kurio funkcija – in-terpretuoti „giluminę kalbos struktūrą“. Šia-me modelyje greta įprastinių sintaksinių tai-

⁸ N. Chomsky, Aspects of the Thoyre of Syntax, Cambridge Mass., 1965.

syklių („Perrašymo“ ir „transformacijos“ taisyklių) yra vadinamosios „griežtos subkategorizacijos“ ir „atrankos“ taisyklės bei leksikos. Abėjos charakterizuoja tam tikrą leksinę kategoriją pagal kontekstą, į kurį patalpinama arba patenka ta kategorija. Minėtos taisyklės skiriasi viena nuo kitos tuo, kad vienu (subkategorizacijos taisyklių) atveju kontekstą gali sudaryti Daiktavardžio grupė (NP), Būdvardis, Prielinksninė grupė ir pan., o atrankos taisyklių atveju tą kontekstą sudaro tokie semantiškai markeriai, kaip „Abstraktu“, „Gyva“, „Suskaičiuojama“, „Bendra“ ir pan., kurie sistemingai apriboja tam tikros kategorijos galimybę patekti į tą ar kitą kontekstą. Kiekvienas leksikono formatyvas tuo būdu yra detaliai charakterizuojamas minėtų taisyklių visumos. Pvz., *berniukas* aprašomas taip: „Daiktavardis“, „Suskaičiuojamas“, „Bendras“, „Gyvas“, „Žmogiškas“; „išgąsdinti“ — „Veiksmazodis“, „Tranzityvus“, „Prieš kurį gali eiti Abstraktus subjektas ir po kurio gali eiti Gyvas objektas“. Sakinio gramatiškumo laipsnis tuo būdu tampa priklausomas nuo to, kuri taisyklė ir kokių mastu yra pažeidžiama. Pvz., sakinyje *Nuoširdumas gali dorybė berniuką* yra pažeista gramatinė kategorija, nes galimo veiksmazodžio „išgąsdinti“ vietoje eina daiktavardis. Šis pavyzdys iliustruoja maksimalų kalbinės išraiškos agramatiškumą. Griežtos subkategorizacijos taisyklės pažeisime, pasakę *Nuoširdumas gali eiti berniuką* (tranzityvinio veiksmazodžio vietą užima netranzityvinis). Ir, pagaliau, *Nuoširdumas gali mėgti berniuką* signalizuoja atrankos taisyklių pažeidimą (nors mėgti yra ir veiksmazodis, ir tranzityvinis, jis „nepriima“ Abstraktaus subjekto). Taigi Chomskio teorijos semantinio komponento esmė tokia: atskleisti semantinius santykius tarp leksinių vienetų vis gilyn progresuojančiu pirminių gramatinių kategorijų skaidymu, — vadinasi, semantika tėra gramatikos dalis. Nesuklysimė pasakę, kad Chomskio koncepciją numatė dar R. Carnapas⁹. Pastarasis semantinės programos idėją

grindė analogija tarp tokių sakinių, kaip *Cezaris yra ir agramatiškumo* ir tokio sakinio, kaip *Cezaris yra trikampus* beprasmiskumo. Anot Carnapo, jei gramatikos taisyklės būtų papildytos ir išplėstos „loginės gramatikos“ taisyklių sąskaita, sakinio *Cezaris yra trikampus* beprasmiskumą būtų galima pademonstruoti ta pačia procedūra, kaip ir sakinio *Cezaris yra ir sintaksinį netaisyklingumą*. R. Carnapo idėja, deja, buvo grynai programinio pobūdžio: jis nesukūrė tokios taisyklių sistemos ir nepritaikė jų konkreiems tekstams. N. Chomskis, regis, realizavo šią programą, — bet ar efektyviai? Čia nekalbėsime apie abejotiną kalbos dalių skaidymą klasėmis, kurį nekritiškai priima transformacinė gramatika iš tradicinės gramatikos (žr. autoriaus straipsnį „Kalbotyroje“, 1972, XXIV(3)), nei anaipol neakivaizdų sąvokų „Abstraktus“, „Konkretus“, „Suskaičiuojamas“ statusą. Priėmę visa tai „už gryną pinigą“, negalime atsispirti kad ir tokiam samprotavimui: jei, pvz., daiktavardžio skaidymas poklėsėmis Konkretu *contra* Abstraktu, kurį rekomenduoja Chomskis ir kuriam pritaria daugelis lingvistų bei logikų, turėtų kokią nors sisteminę vertę, tuomet dichotomijos Abstraktu/Konkretu pažeidimas, reiškias nusižengimą atrankos taisyklėms, turėtų būti laikomas labiau agramatišku, negu *intra*—Abstraktus pažeidimas, kadangi pirmasis atvejis signalizuoja platesnių, didesnės apimties kategorijų pažeidimą, negu antrasis. Bet kodėl gi turėtume Konkretu/Abstraktu dichotomijos pažeidimą sakinyje *Reliatyvumo teorija mėlyna* arba *Bespalvės žalios idėjos įnirtingai miega* laikyti labiau agramatišku, negu *intra*—Abstraktų pažeidimą *Moralinis tobulumas yra lyginis skaičius*?

Kalbos modelis, kurį pateikia N. Chomskis, esminiais bruožais analogiškas dirbtinės kalbos (formalių sistemų) sudarymo, jų konstravimo principams. Ir čia, ir ten kalbama apie taisyklingas ir netaisyklingas išraiškas, apie vienų sakinių (išraiškų, formulių) išvedimą iš kitų tam tikromis transformacijos (pervarkymo) taisyklėmis (generatyvinės transformacinės

⁹ R. Carnap, *The Logical Syntax of Language*, London, 1937.

gramatikos atveju – apie „paviršiaus struktūros“ išvedimą iš „giluminės struktūros“). Tačiau pati natūraliosios kalbos prigimtis ir jos vaidmuo informaciniuose smegenų procesuose neleidžia padėti lygybės ženklui tarp jos ir tam tikros konvencionalios sistemos (pvz., teiginių skaičiavimo) išraiškų. Antruoju atveju tam tikros išraiškos (formulės) taisyklumą resp. netaisyklumą efektyviai nustatome, kreipęsi į pačios sistemos išraiškų sudarymo taisykles, t. y. išraiškos taisyklumą nustatome pačios sistemos formulės definicija, o tai, kad tam tikra formulė neišvedama iš tam tikros aksiomų visumos, galime pademonstruoti matricų metodu. Generatyvinis transformacinis kalbos modelis neprilygsta formaliai sistemai net sintaksinio išraiškų taisyklumo kriterijaus nustatymo požiūriu: transformacijos taisyklės, šnekančios matematinės logikos terminais, charakterizuoja rekursyviai suskaičiuojamą sakinį aibę, bet nebūtinai rekursyvinę aibę, t. y. tomis taisyklėmis galima generuoti kiek tik norima sakinį, bet tai nereiškia, kad visuomet galima nustatyti, ar tas ar kitas duotas negeneruotas sakinyvis gali būti generuotas¹⁰. Procedūros, kurias siūlo transformacinė generatyvinė gramatika semantinio išraiškų taisyklumo kriterijui nustatyti, švelniai tariant, yra dar labai toli nuo idealo, jau nekalbant apie realų kalbinių išraiškų vartojimą. Konstatuojama tik tai, kad didžiulė (faktiškai begalinė) kalbos išraiškų aibė negali būti generuota tokiame modelyje: tos išraiškos pasilieka už jo „borto“ dėl tam tikrų gana abejotino pobūdžio semantinių apribojimų.

Kita semantikos teorija, vystoma generatyvinio kalbos modelio rėmuose, priklauso Dž. Kacui (bendradarbiaujant su Dž. Fodoru)¹¹. Ši teorija siekia integruoti sintaksinio ir seman-

tinio gramatikos komponentų aprašymą ir priartinti sintaksės formalizavimą prie semantikos formalizavimo. Teorija mėgina atsakyti į tokius klausimus: ar duota verbalinė konstrukcija gali būti generuota kaip prasminga ar turi būti atmesta kaip beprasmė; kaip gali būti taikomos „analitiškumo“ ir „sintetiškumo“ sąvokos natūraliosios kalbos semantikai analizuoti; kokios yra galimos tam tikrų leksinių vienetų semantinės kombinacijos ir kokia yra jų semantinė struktūra. Dž. Kaco teorijoje gramatinių kategorijų (daiktavardžio, veiksmažodžio, būdvardžio) antrininkai yra vadinamieji „semantiniai markeriai“. Laikoma, kad gramatinės kategorijos išreiškia sintaksinius santykius, o semantiniai markeriai – semantinius leksinių vienetų santykius. Tuo būdu semantinis gramatikos komponentas rekonstruoja kalbančiojo gebėjimą suvokti pilną sakinio reikšmę iš to sakinio sintaksinės struktūros ir jo elementų semantinės struktūros. Semantinę gramatikos komponentą sudaro žodynas ir vadinamosios „projekcijos taisyklės“. Žodyno vienetams priskiriami sintaksiniai markeriai („Daiktavardis“, „Veiksmažodis“, „Būdvardis“), semantiniai markeriai („Vyriška“, „Žmogiška“, „Gyva“, „Fizinis objektas“ ir kt.) ir vadinamieji „skiriamieji rodikliai“ (*distinguishers*). Laikoma, kad semantiniai markeriai išreiškia universalias semantines savybes, būtinas formaliam semantiniams santykiams tarp leksinių vienetų nustatyti; skiriamieji rodikliai išreiškia idiosinkretines semantines savybes, kurios neįeina į formalius santykius. Visa tai ir yra atskiro leksinio vieneto reikšmės atomai; taigi reikšmė yra semantinių atomų produktas. Teorijos autoriai išeina iš tokio leksikografinio fakto: žodynas paprastai pateikia daugiau leksinio vieneto reikšmių, negu tas vienetas jų turi konkrečiame sakinyje. Taigi gramatinis leksinio vieneto komponentas klasifikuoja sintaksines funkcijas, kurias tas vienetas gali atlikti sakinyje, o semantinis komponentas, pateikdamas leksinio vieneto semantinę struktūrą grafo, arba „medžio šakų“, diagrama, rodo, kokiose kitų reikšmių kombinacijose gali dalyvauti ši reikšmė. Taigi semantinius santykius tarp įvairių

¹⁰ Žr. H. Putnam, *Some Issues in the Theory of Grammar*, „Symposia in Applied Mathematics“, XII, p. 48.

¹¹ J. Katz and J. Fodor, *The Structure of a Semantic Theory*, „Language“, 39(1963) 2. Naujausioje redakcijoje: J. J. Katz, *Semantic Theory*, N. Y., 1972.

leksinio vieneto reikšmių, taip pat tarp skirtingų leksinių vienetų reikšmių reprezentuoja formalūs santykiai tarp markerių ir skiriamųjų rodiklių. Du leksiniai vienetai yra sinonimiški, jei jie turi bendras struktūrinės šakos, arba „takus“ (*paths*); du leksiniai vienetai absoliučiai sinonimiški, jei jų struktūros tapachios. Kadangi kiekvienas takas žymi atskirą leksinio vieneto reikšmę, leksinis vienetas, turįs daugiau kaip vieną reikšmę, laikomas neapibrėžtu. Keletas neapibrėžtų vienetų sakinyje ir ši daro neapibrėžtą, t. y. turintį daugiau kaip vieną interpretaciją. Tačiau, žinoma, tatau nėra pakankama sakinio neapibrėžtumo sąlyga, nes jis, tas neapibrėžtumas, gali būti pašalintas kitų sakinio elementų (vadinasi, konteksto): nurodoma viena interpretacija, o kitos atmestos. Pagrindinė projekcijos taisyklių funkcija ir yra paaiškinti, kaip atrenkamos teisingos interpretacijos, atsižvelgiant į leksinio vieneto reikšmes. Taigi, sakinio ar frazės reikšmė nustatoma, susiejant visų sakinio leksinių vienetų semantinius komponentus. Projekcijos taisyklės sujungia dviejų leksinių vienetų semantinius komponentus, atmesdamos pasikartojančius markerius, susiedamos skiriamuosius rodiklius ir blokuodamos arba atmesdamos kaip neteisingas tokias kombinacijas, kurios pažeidžia atrankos apribojimus, aiškiai nurodytus struktūrinėje leksinio vieneto medžio šakoje (*Mano skausmas sveria tris svarus*). Taigi pagrindinis semantinio komponento uždavinys lingvistiniame aprašyme ir yra nurodyti kiekvieną kalbos sakinio semantinę interpretaciją. Tuo būdu semantinė teorija interpretuoja sintaksines struktūras, kurias atskleidžia gramatinis kalbos aprašymas: semantinė kalbos teorija analogiška modeliui, kuris interpretuoja formalią sistemą.

Dž. Kacas mano, kad jo teorija puikiai paaiškina plačiai diskutuojamą loginę-filosofinėje literatūroje skirtumą tarp analitinių ir sintetinių teiginių (tiesų). Analitiškumo ir, priešingai, kontradiktoriškumo apibrėžimai jų teorijoje grindžiami antonimijos santykiu tarp semantinių markerių. Pvz., sakinys *Senber-*

nis yra vyras (jau nekalbant apie *Senbernis yra nevedęs vyras*) laikomas analitiniu, kadangi visi semantiniai predikato markeriai („Žmogiška“ „Gyva“, „Fizinis Objektas“, „Vyriška“ etc.) pasikartoja subjekto semantinėje šakoje. Priešingai, kontradiktoriškumą iliustruoja sakinys *Senbernis yra moteris*, kadangi predikato šakoje yra semantinis markeris „Moteriška“, kuris sudaro antonimišką porą su markeriu „Vyriška“, esančiu subjekto šakoje. Sakinys *Mano tėvas yra karalius* laikomas sintetiniu, nes jo predikato šakoje yra markeris „Monarchas“, kurio nerandame subjekto šakoje; kita vertus, kadangi predikate nerandame nė vieno markerio, kuris būtų antonimiškas kuriam nors subjekto markeriui, šis sakinys nėra kontradiktoriškas. Vadinasi, jis yra sintetinis. Taigi analitinis, kontradiktoriaus ir sintetinis sakinio tipai yra taip formaliai susiję, kad analitinio sakinio neigimas reiškia kontradiktoriaus sakinį, sintetinio sakinio neigimas – sintetinį sakinį, o kontradiktoriaus sakinio neigimas – analitinį sakinį. Aptariamame formaliam kalbos modelyje, deja, nieko nesakoma apie tai, kokios semantinės taisyklės užtikrina adekvačią daugiareikšmės išraiškos interpretaciją, t. y. vienos iš daugelio galimų ir vienodai prasmingų atrinkimą; arba kas nutinka, jei – norint užtikrinti adekvačią išraiškos interpretaciją – nepakanka kontekstų, glūdinčių viename sakinyje, t. y. kai būtina aprėpti didesnę jų visumą, apimančią kelis sakinius, sakinių grupes ar ištisus tekstus. Abejotina ir tai, kiek adekvačiai semantiniai markeriai reprodukuoja reikšmę; kol kas dar nepanašu, kad galėtume jais identifikuoti tą ar kitą reikšmę.

Baigdami trumpą Dž. Kaco teorijos apžvalgą, pažymėsime, kad ji susilaukė reikšmingos kritikos netgi ir transformacinės generatyvinės gramatikos šalininkų ta prasme, kad toji kritika signalizavo naujas tendencijas traktuojant problematišką sintaksės ir semantikos santykį. U. Weinreichas¹², pvz., teigia,

¹² U. Weinreich, *Explorations in Semantic Theory*, „Current Trends in Linguistics“, III, The Hague, 1966.

kad Dž. Kaco teorija tėra semantinių neapibrėžtumų skaičiavimas ir jų šalinimas projekcijos taisyklėmis. Abejojama, ar pagrįstas skirtumas tarp sintaksinių ir semantinių markerių, tarp semantinių markerių ir skiriamųjų rodiklių. Veinreicho įsitikinimu, semantinės charakteristikos atlieka fundamentalią vaidmenį generuojant sakinius. Priešingai Chomskio, Kaco ir kitų nuomonei, kad semantika prasideda ten, kur įaigiasi sintaksė („Sinchroniškas aprašymas minus gramatika lygu semantikai“¹³), Veinreichas mano, kad skirtumas tarp sintaksės ir semantikos pateisinamas tik dirbtinėse kalbose; jo moto – jokios sintaksės be semantikos. Panašiai ir M. Birvišas¹⁴ traktuoja šį klausimą: semantinius markerius jis linkęs traktuoti kaip ekstralingvistinius universalus reikšmės komponentus, laikydamas juos predikatais šiuolaikinės logikos prasme ir klasifikuodamas pagal jų argumentų skaičių ir prigimtį. Bendra tendencija reinterpretuoti semantikos ir sintaksės santykį generatyviniame kalbos modelyje ryški paskutiniuose Dž. Roso¹⁵, Č. Filmoro¹⁶, G. Lakofo¹⁷ studijose. Žymūs generatyvinės gramatikos atstovai siekia jos rekonstrukcijos, sakinių generavimo procese

¹³ J. Katz and J. Fodor, *The Structure of a Semantic Theory*, „Language“, 39 (1963), P. 175.

¹⁴ M. Bierwisch, *Some Semantic Universals of German Adjectivals*, „Foundations Of Language“, 1967, I.

¹⁵ J. Ross, *Syntax and Semantics*, „Probleme der Transformationsgrammatik“, Berlin, 1967.

¹⁶ C. Fillmore, *The Case for Case*, „Universals in Linguistic Theory“, N. Y., 1968; C. Fillmore and Langendoen (eds.), *Studies in Linguistic Semantics*, N. Y., 1971.

¹⁷ G. Lakoff, *Instrumental Adverbs and the Concept of Deep Structure*, „Foundations of Language“, 1968, 4. Presupposition and Relative Grammaticality, „Studies in Philosophical Linguistics“, Series One, Reprinted by the Computation laboratory of Harvard University, 1970.

teikdami pirmenybę semantikai, o sintaksę palikdami interpretacinę funkciją. Filmoras, pvz., abejoja, kiek semantiniu požiūriu pagrįstos tokios „giluminės“ gramatikos sąvokos, kaip „Subjektas“, „Objektas“ skirtumas tarp „Subjekto“ ir „Predikato“. Rosas abejoja pačios giluminės struktūros postulavimo pagrįstumu generatyviniame modelyje: ryškūs semantiniai sakinių skirtumai neatspindimi „giluminės struktūros“, Rosas labiau linkęs kalbėti ne apie „giluminę“ ir „paviršiaus“ struktūras, bet išskirti du lygius: universalią semantinę struktūrą (kuri grindžiama semantinio taisyklingumo taisyklėmis) ir iš jos išvedamą paviršiaus struktūrą.

Apibendrinant, kas pasakyta, galima teigti, kad generatyvinės gramatikos kryptis iš pradžių buvo ryškiai asemantinio pobūdžio, vėliau semantika buvo įleista į kalbos analizę pro „užpakalines duris“, jai suteikus interpretacinę funkciją, o dabar (kai kurių transformacinės-generatyvinės gramatikos šalininkų darbuose) jai priskiriamas dominuojantis vaidmuo sinchroniniame kalbos aprašyme. Būtinai pažymėti, kad nors ir pripažinę didesniu ar mažesniu laipsniu semantinių motyvų svarbą, daugelis lingvistų (ypač amerikiečių) deklaruoja savo ištikimybę šiam fundamentaliai struktūralizmo principui: lingvistika tyrinėja vidinius kalbos dėsningumus, o kalbos ir objektyvios tikrovės santykį turinčios aiškinti psichologija, sociologija ir kitos mokslinės disciplinos. Atsiribojimas nuo ekstralingvistinės informacijos grindžiamas teoriniais ir praktiniais motyvais. Praktiniu požiūriu laikoma, jog neįmanoma susisteminti tų visų žinių, kurias mokantys kalbą turi apie supantį juos pasaulį. Teoriniu – manoma, kad interpretacija, kurią kalbos nešėjai priskiria kalbinei išraiškai, yra viena iš tų, kurias ta kalbinė išraiška turi atsietai nuo bet kokio konteksto.

Skirtingos nuomonės šiuo klausimu laikosi vadinamojo „kolokacinio“ požiūrio į reikšmę šalininkai („angliškioji“ mokykla). Dž. Fertas¹⁸, pvz., akcentuoja kalbos socialinės

¹⁸ J. Firth, *Papers in Linguistics 1934–1951*, London, 1957.

funkcijos svarbą: kalbinė išraiška, jo manymu, jokiū būdu negali būti atsieta nuo jos vartojimo situacinio konteksto (čia ryški anglų analitinės filosofijos, arba kasdienės kalbos filosofijos, ir jos pagrindėjo L. Vitgenšteino¹⁹ idėjų įtaka): verbalinės išraiškos prasmingumą apsprendžia, ar ji gali būti tinkamai pavartota kokiam nors aktualiame kontekste. Pvz., „Deganti šiukšlių dėžė galingai knarkė“ (A. Makintošo²⁰ pavyzdys) gali būti prasmingai pavartota pasakoje. Taigi, pripažįstama, kad kalbos analizė turinti apimti ir nelingvistinę situacinių kontekstų lygį. Deja, kol kas dar nėra jokios patenkinamos situacinių kontekstų klasifikacijos, įvairių leksinių vienetų kolokacinių charakteristikų (leksinių vienetų vartojimo dėsningumų) sistemos. Kadangi pats „kolokacijos“ terminas apibūdinamas kaip sintagmatinė leksinių vienetų asociacija, tekstualiai kvantifikuojama kaip tikimybė, kad nuo leksinio vieneto *x* tam tikrame nuotolyje pasitaisy vienetai *a*, *b*, *c*, ...²¹, tokioje semantinėje analizėje plačiai panaudojami statistiniai metodai. Pvz., peržiūrėjus leksinio vieneto *išlietas* aplinką pakankamame įvairių kontekstų skaičiuje, nustatoma *išlietas* kolokatų aibė. Tokieje aibėse turėtume rasti tokius leksinius vienetus, kaip *švinas*, *geležis*, *varis*, *auksas*, *sidabras*,

bet nerasime *plunksnos*. Bet tas faktas, kad „plunksna“ nefigūruoja kaip aibės „išlietas“ kolokatų elementas, nereiškia, kad „išlietas“ ir „plunksna“ kolokacija yra netaisyklinga. Formalų įrodymą, kad „plunksna“ netinka „išlietas“ semantiniam laukui, turėsime tik išanalizavę kiekvieną „išlietas“ kolokatų aibę. „Švinas“, „Geležis“, „Varis“, „Auksas“, „Sidabras“ ir t. t. aibės turės tokius bendrus kolokatus, kaip „kietas“, „sunkus“, „šaltas“, „švytintis“ ir pan., kurių nerasime „plunksna“ aibėje. Kolokacinė teorija palyginti lengvai aiškina tokius semantinius netaisyklingumus, kaip „galinga arbata“ ir pan., kurių negalėtų paaiškinti generatyvinė teorija, nes skirtumas tarp „stipraus“ ir „galingo“ negali būti išreikštas semantinių markerių pagalba. Dėl vietos stokos mes nesibigilinsime į kitus kolokacines analizės privalumus ar trūkumus.

Kaip pažymi Dž. Lajensas²², „niekas iki šiol dar nepateikė netgi bendriausiais bruožais nusakytos išsamios ir patenkinamos semantinės teorijos“. Visoms apžvelgtoms formalioms reikšmės analizės teorijoms bendra yra tai, kad į natūraliosios kalbos semantiką žiūrima kaip į tam tikrą (vienaip ar kitaip sudarytą) dī s k r e t i n i ų v e r b a l i n i ų r e i k š m ̄ s v i e n e t ų s t r u k t ū r ą: leistinos tų vienetų kombinacijos yra nusakomos postuluojamų teorijoje semantinių taisyklių visumos. Suminėtos teorijos aiškiai neapėria natūraliosios kalbos semantikos.

R. Pavilionis

¹⁹ L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, N. Y., 1953.

²⁰ A. McIntosh, *Patterns and Ranges*, „Papers in General Descriptive and Applied Linguistics“, London, 1966.

²¹ M. Halliday, *Categories of the Theory of Grammar*, „Word“, 17(1961), p. 276.

²² J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge University press, 1968, p. 402.

NESPAUSDINTI K. BŪGOS LAIŠKAI IŠ PERMĖS

1916 m. dalis Peterburgo universiteto, matyt, dėl užsitiesusio I pasaulinio karo, buvo perkelta toliau į rytus, į Permę. K. Būga tuo metu jau buvo išlaikęs lyginamosios kalbotyros magistro egzaminus, todėl galėjo rinktis darbo vietą. 1916 m. liepos 1 d. K. Būga skiriamas Permės universiteto privatdocentu, o nuo

1918 m. pavasario pakeliamas ekstraordinariu profesoriumi. Be lyginamosios indoeuropiečių kalbų gramatikos, K. Būga skaitė kalbotyros įvado, sanskrito ir lenkų kalbos disciplinas. Permėje K. Būga išgyveno iki 1919 m.

Šis K. Būgos gyvenimo laikotarpis nėra kol kas pakankamai ištirtinamas, nes tam